

Duško Čikara  
Anka Ćurić

Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb

4. 7. 2011.

Prethodno priopćenje / *Preliminary communication*

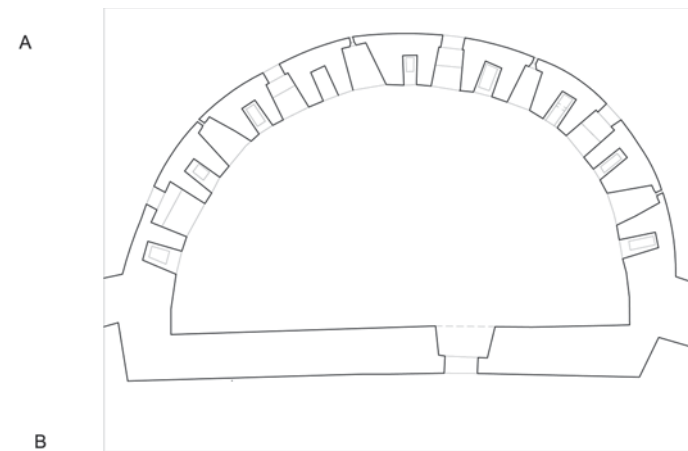
*Ključne riječi: Veliki Tabor, konzervatorska istraživanja, prvotni izgled, renesansa, 15. stoljeće*  
*Keywords: Veliki Tabor, conservation research, original layout, Renaissance, 15<sup>th</sup> century*

*Utvrdna je podignuta oko starije peterokutne građevine. Četiri nejednake masivne polukružne kule povezane kurtinama oblikovane su elementima arhitekture talijanskih kaštela 15. stoljeća. Hrvatski restauratorski zavod je provodio istraživanja tijekom kojih je stečen uvid u prvotni izgled utvrde. Također je utvrđeno kako je u dva navrata sustavnim preoblikovanjem obrambenih otvora poboljšana učinkovitost obrane. Koncept i zahtjevna izvedba utvrde premašuju potrebe zaštite pojedinačnog vlastelinstva. Dok se naknadni zahvati mogu smjestiti u 16. stoljeće, otkriće prvotnih otvora na obodnim zidovima, karakterističnih za obrambenu arhitekturu 15. st., osnažuje pretpostavku o izgradnji u vrijeme vladavine Matijaša Korvina.*

## O prvotnom izgledu i dataciji velikotaborske utvrde

Vrbovečko vlastelinstvo, na kojem je nedaleko Desinića podignut Veliki Tabor, nalazi se u zapadnom dijelu Zagorske grofovije, kojom tijekom 15. stoljeće vladaju krupni feudalni gospodari.<sup>1</sup> Područje s brojnim utvrđenim gradovima i trgovištima 1399. g. prelazi u vlast grofova Celjskih. Nakon što je posljednjeg grofa Celjskog, hrvatskog i slavonskog bana Ulrika, 1456. g. ubio Ladislav Hunjadi, brat budućeg kralja Matijaša Korvina, u posjedu grofovije ostaje vojskovođa Celjskih, kasniji ban Jan Vitovec. Vitovcu, a kasnije i njegovim sinovima, posjed potvrđuje kralj Matijaš Korvin. Vitovčevi sinovi, nezadovoljni oduzimanjem sudskih ovlasti, tijekom ugarsko-njemačkih sukoba laviraju između odanosti kruni i savezništva s njemačkim carem Fridrihom III. Oduzete im posjede kralj 1490. g. daruje vanbračnom sinu Ivanišu. Mladi Ivaniš naslijedio je brojne posjede i gradove širom kraljevstva. Po bogatstvu je bez premca, ali ne uspijeva postati vladarem. Morao se zadovoljiti čašću slavonskog hercega i hrvatskog bana.<sup>2</sup> Sposoban ratnik, kao i njegov otac Matijaš te djed Ivan Hunjadi, tijekom banovanja vodi bitke s Turcima.<sup>3</sup> Pred kraj kratkog i burnog života pojedine gradove dijeli zaslužnim kapetanima. Sačuvane su dvije isprave kojima kastrum, odnosno kaštel Tabor daruje Pavlu Rattkayu i njegovoj braći.<sup>4</sup>

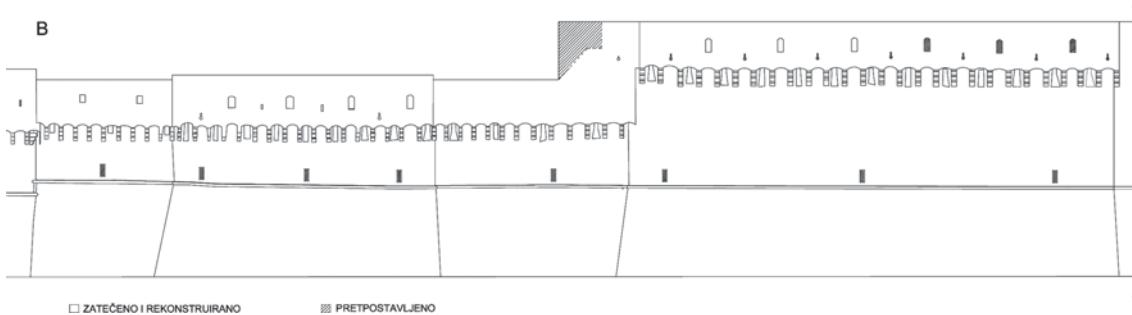
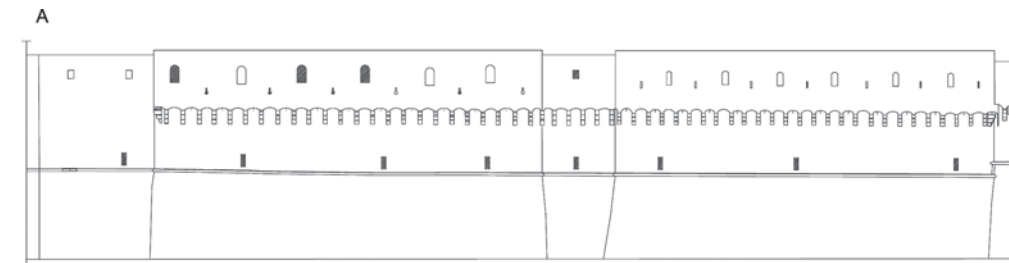
Pojas velikotaborskih zidina nepravilnog peterokutnog tlocrta podignut je oko peterokutne uspravne građevine uz rub zaravnjenog brijega. Čine ga četiri nejednake masivne polukružne kule povezane kratkim kurtinama blago prelomljenih tlocrta te izduženo ulazno krilo na sjevernoj strani. Visinom i volumenom ističe se istočna kula. Skošene baze zidina završavaju jednostavnim zaobljenim kordonskim vijencem. Nad njim se nalazi nekoliko strijelnica s uvučanim otvorima. Istaknuti završni katovi, osim na sjevernoj strani utvrde, počivaju na nizu trostrukih klesanih konzola. Na pojedinim komadima kordonskog vijenca i konzola urezani su klesarski znakovi. Među pojedinim konzolama nalaze se izljevnici.<sup>5</sup> Na završnim katovima kula nalazi se također nekoliko strijelnica istog tipa. Naziru se zazidane segmentno zaključene niše. Veliki prozori i pomolci svjedoče o promjeni prvotne funkcije dolaskom mirnijih vremena. Na pročelja u istočnom dijelu dvorišta naslonjen je dvokatni trijem na kamenim stupovima. U zapadnom dijelu dvorišta kule povezuje drveni trijem. Prizemlja, osim u sjeverozapadnoj kuli,<sup>6</sup> imaju nepravilne bačvaste svodove sa susvodnicama. Svodove imaju prvi katovi spojnog i sjevernog krila te istočne kule. Najmanjoj južnoj kuli je polovicom 18. st. povišen kat te je pretvorena u kapelu. Na



1. Idejna rekonstrukcija prvotnog izgleda unutrašnjosti kata kule C. (A) tlocrt, (B) obodni zid (izradila A. Čurić, 2009.) / Reconstruction proposal of the original layout of the first floor interior of tower C. (A) plan, (B) peripheral wall (A. Čurić, 2009)



2. Idejna rekonstrukcija prvotnog izgleda pročelja. (A) zapadni dio, (B) istočni dio (izradila A. Č., 2011.) / Reconstruction proposal of the original façade layout. (A) western portion, (B) eastern portion (A. Čurić, 2011)



katu jugozapadne kule nalazi se stubište unutar mase obodnog zida.<sup>7</sup> Krovišta nad kulama su nepravilnog šatorastog oblika, dok su kurtine s pripadajućim dijelovima ophoda pokrivene dvostrešnim krovovima.

U ovom radu, zbog ograničenog prostora, opsežnije će se izložiti samo dio rezultata konzervatorskih istraživanja i spoznaja koje se odnose na prvotni izgled obrambenog pojasa.

Autori su sudjelovali kao zaposlenici Hrvatskog restauratorskog zavoda u konzervatorskim istraživanjima provedenim od 2008. do 2011. g., nakon što je istražen i obnovljen palas.<sup>8</sup> Prve godine je obuhvaćeno sjeverno krilo i istočna kula (kula D) te unutrašnjost tzv. spojnog krila.<sup>9</sup> Iako je, sudeći prema ostacima kordonskog vijenca, prvotno niže

sjeverno krilo zasigurno zatvaralo obrambeni pojas, zbog nedostatka nalaza nemamo dovoljno spoznaja o njegovu prvotnom izgledu. Stoga nije obuhvaćeno u ovom radu.<sup>10</sup> Od 2009. g. istraživane su južna, jugozapadna i sjeverozapadna kula (kule C, B i A) s kurtinama.<sup>11</sup> Dvorišna pročelja o koja se naslanja zidani trijem uređena su 2007. g. i nisu bila predmetom ovih istraživanja. Pronađeno je dovoljno elemenata za utvrđivanje prvotnog izgleda obodnih i dvorišnih pročelja. Utvrđena je katnost kula i visina zidina, razina tla uz dvorišne zidove te visinski odnosi kula i kurtina. U odzidanim nišama obrambenih otvora i na pročeljima pronađeni su ostaci žbuka i oslika. Prema nalazima elemenata prvotnih krovišta moguće je utvrditi njihov oblik i nagib.

Također je utvrđena izvedba sustavnih zahvata, kojima se u dva navrata težilo osuvremeniti obranu, što je za posljedicu imalo poništavanje ranijih otvora. U prvom zahvatu su u koničnim nišama strijelnica i prozorskih otvora izvedene strijelnice s otvorima uvučenim od ravnine pročelja. Zahvat nije proveden dosljedno jer je preostalo nekoliko netaknutih prvotnih otvora. U drugom zahvatu su na završnim katovima kula, u osima niša izljevnika, razinom poda izvedene veće, duboke strijelnice koje imaju stajaću visinu, s otvorima također uvučenim od ravnine pročelja. Oblikovane su prilikom podebljavanja obodnih zidova na završnim katovima kula A, B i D, pri čemu je ugradnjom svoda poništena prvotna katna podjela kule B. Zahvat je izvjesno izveden do Žitavskog mira 1606. g., kada prestaje opasnost od turskih osvajanja. Godina 1575. na svodnoj peti u istočnom jarmu kolnice okvirno odgovara vremenu u koje smještamo izvedbu svodova u kulama, koja je povezana s podebljanjem zidova tijekom drugog zahvata. Prostor utvrde se zatim postupno adaptiraju u stambene prostorije, a Veliki Tabor polovicom 18. st. pretvara u dvorac.

Prvotni sloj obrambenih otvora određen je nalazom gusto poredanih uspravnih koničnih niša s tri vrste otvora u osima među konzolama na pročelju obodnog zida kata kule C12 (sl. 1). Segmentno zaključeni uspravni prozorski otvori manjih dimenzija i otvori strijelnica načinjeni u monolitnim blokovima (tip s otvorom u obliku uskog uspravnog proreza izveden u niši s parapetom i tip s otvorom u obliku ključanice u razini poda kule) izmjenjuju se u pravilnom ritmu između otvora izljevnika. Otvori izljevnika u unutrašnjosti su izvedeni u razini poda kule. S pročelne strane su djelomično upušteni od ravnine zida. Središnje dvije strijelnice su izvedene s parapetom, dok dvije bočne imaju otvore u ravnini poda.<sup>13</sup> Prozorski otvori sa zidanim okvirima izvedeni su pravilno slaganim redovima opeke. Prema otisku pronađenih ležišta imali su monolitne potprozornike. Pretpostavljamo da su u ležišta (kao i kod strijelnica s uskim prorezom) bile ugrađene drvene, a ne kamene grede, radi oslanjanja puščanih cijevi u slučaju potrebe. Niše su bile ožbukane. Prvotna žbuka i u naknadno preinačenim nišama seže pored zazida do ravnine pročelja.<sup>14</sup>

Brojni nalazi segmentno zaključenih prozorskih otvora i koničnih strijelnica prvog sloja, odnosno njihovih ostataka na pročeljima završnih katova kula B i A, potvrđuju pravilan ritam izmjene prvotnih otvora, istovjetan onome na kuli C, iako je niz u većoj ili manjoj mjeri nepotpun uslijed kasnijih preinaka<sup>15</sup> (sl. 2 A). Na pročelju završnog kata kule B, osim ostataka 6 segmentno zaključenih prozorskih otvora<sup>16</sup> i sačuvane niše strijelnice s fragmentom zaslona pronađenim u zazidu, pronađena su na pretpostavljenim pozicijama ostalih strijelnica iz prvog sloja ležišta njihovih zaslona i ostatci bočnih stranica te na jednoj i djelomično sačuvan nadvoj od opeke. Prema ostacima nije moguće

utvrditi pripadaju li tipu strijelnice s otvorom u obliku obrnute ključanice (u razini poda kule) ili tipu strijelnice s parapetom. Na pročelju završnog kata kule A, osim ostataka prvotnih prozorskih otvora i njihovih ožbukanih niša, pronađena je ožbukana niša prozorskog otvora (sl. 3) i zaslon zazidane strijelnice s otvorom u obliku obrnute ključanice. U krajnju južnu nišu strijelnice drugog sloja ugrađen je uvučeno od ravnine pročelja istovjetni zaslon.<sup>17</sup> Nakon uklanjanja zazida pojedinih otvora izljevnika na kulama A i B potvrđen je njihov pravilan ritam u podgledima između kamenih konzola, osim na pretpostavljenoj krajnjoj istočnoj poziciji na kuli B.<sup>18</sup> Niše prozorskih otvora na kuli A bile su rustikalno mramorizirane crvenom i crnom bojom. Ostatci crvenog naliča na konzolama kule A ukazuju na barem djelomičnu obojenost pročelja.

Imajući u vidu istovjetnu fizionomiju pročelja triju kula, pogotovo pravilan ritam gusto izvedenih izljevnika, pretpostavljamo da je utvrđeni ritam izmjene otvora bio dosljedno proveden i na završnom katu kule D (sl. 2 B). Ostatak segmentnog nadvoja u ravnini pročelja, otkriven tijekom istraživanja 2008. g., prepoznat je nakon otkrića u kuli C kao dio prvotnog prozorskog otvora. Naknadno je na drugoj poziciji, u ravnini pročelja, pronađeno nekoliko pravilno slaganih redova opeke, koji u pretpostavljenoj ritmičkoj podjeli pročelja odgovaraju ostatku prvotnog prozorskog otvora. U istraživanjima podebljanog obodnog zida 2008. g. nije se potvrdila nijedna cjelovita niša izljevnika s unutrašnje strane. Prvotni ožbukani obodni zid desno od otkrivene unutrašnje niše strijelnice s parapetom i otvorom upuštenim od ravnine pročelja nije dodatno istraživao, jer je sondiranje podebljanog obodnog zida obustavljeno. Naknadnim obijanjem žbuke pronađene su reške koje se od parapeta strijelnice spuštaju do poda. Prema poziciji u pretpostavljenoj prvotnoj ritmičkoj podjeli zida smatramo ih neožbukanim bridovima prozorske niše. U međuvremenu je u istraživanju podebljanog obodnog zida završnog kata kule A pronađena u prvotnom obodnom zidu ožbukana niša istovjetne strijelnice. Žbuka se bez prekida proteže na zazid susjedne niše izljevnika. Nalaz upućuje na zazidavanje barem nekih niša izljevnika već prilikom prve preinake obrambenih otvora. Takav nalaz bi možda razriješio dvojbu o prvotnosti najstarijih pronađenih strijelnica na završnom katu kule D.

Na pročelju kata kurtine B–C, u osima međukonzolnih nadvoja, izmjenjuju se među poljima bez otvora izljevnici i dva uspravna prozora zidana opekama i zaključena kamenom gredom (sl. 2 A). Nalazi ležišta za vodoravnu gredu zasuna u nišama ukazuju da su otvori po potrebi bili zatvoreni prislonjenim drvenim kapkom i završeni. Izljevnici se na pročelju prvog kata kurtine C–D nalaze između dva polja bez otvora (sl. 2 B). Ako su i postojali, poništeni su prilikom naknadnih zahvata. Nakon obijanja žbuke nema vidljivih tragova otvora. Niša pravokutnog prozora na sje-



vernoj kurtini (sl. 2 A) i ostatak prozorske niše u unutrašnjosti prvog kata spojnog krila proporcijama, dimenzijama i obliku nadvoja odgovaraju sačuvanoj prozorskoj niši na katu kurtine B–C. Za razliku od te niše, ove imaju bočna proširenja-klupice. Klupčica prozorskog okvira na sjevernoj kurtini istovjetna je klupčicama bočnih prozora na drugom katu pomolca palasa.

Veliki monolitni okvir izduženog otvora strijelnice položen je ugrađen kao spolij nad kordonskim vijencem kule B (sl. 4). Prema obliku (usporedba s uskim prorezima strijelnica skošenih bridova na katu kule C) pretpostavljamo da se radi o zaslonu kakve su mogle imati sve prvotne konične strijelnice u prizemljima. Zatečene okvire otvora strijelnica u prizemlju kule B možemo prema obliku, dimenzijama svijetlog otvora i očitim tragovima naknadne prilagodbe također smatrati dijelovima razlomljenih monolitnih zaslona prvotnih strijelnica. U prizemlju kule D je prethodno utvrđeno da su okviri svijetlih otvora strijelnica također oblikovani od sekundarno upotrijebljenih greda. Prema obostrano djelomično skošenim bridovima greda i te otvore možemo smatrati dijelovima monolitnih zaslona prvotnih strijelnica. Loša izvedba pročelnih niša strijelnica s otvorima uvučenim od ravnine pročelja doprinosi određenju sloja kao naknadnog zahvata i u obodnom zidu kule D (sl. 5). Pretpostavljamo da su unutrašnje niše naknadno izvedenih strijelnica u prizemljima ostatci prvotnih, samo s pročelne strane preoblikovanih strijelnica.



Kule A i B imale su prvotno 3 etaže razdijeljene drvenom konstrukcijom (sl. 6). Prizemlja i završni katovi su provideni obrambenim otvorima, dok su prvi katovi služili za boravak posade, odnosno kao skladišta. Radi toga su bili rastvoreni samo s dvorišne strane dvama prozorima te vratima u osi pročelja, pred kojima pretpostavljamo drveni podest<sup>19</sup>. Pozicije ulaza u prizemlja tih kula, također u osi pročelja, možemo smatrati prvotnim, ali nam oblik nije poznat. Sačuvani okviri na prvom katu dvorišnog pročelja kule A imaju jednostavne kasnogotičke profilacije.

Kula C je zbog više prvotne kote dvorišta u istočnom dijelu (kordonski vijenac određuje razinu podova prizemlja



3. Otkriveni prozorski otvor na završnom katu kule A (snimio V. Marković, 2009.) / Discovered window opening on the final floor of tower A (photo V. Marković, 2009)

4. Zaslon prvotne strijelnice ugrađen kao spolij u pročelje prizemlja kule B (snimila N. Vasić, 2009.) / Screen of the original embrasure incorporated as spolia in the façade of tower B, ground-floor level (photo N. Vasić, 2009)

5. Pročelna niša strijelnice drugog sloja na završnom katu kule D snimljena nakon obijanja žbuke (snimio D. Čikara, 2010.) / Façade niche of the second-layer embrasure on the final floor of tower D after mortar removal (photo D. Čikara, 2010)

u kulama koji odgovaraju razini tla uz dvorišne zidove), a radi zadržavanja neprekinutog dvorišnog ophoda u razini poda završnog kata triju kula i poda prvog kata kule D, imala samo prizemlje i prvi kat.<sup>20</sup> Prilikom sondiranja uložnice ulaza u prizemlju pronađena je starija ožbukana uložnica, koja seže do pročelnog podebljanja dvorišnog zida kule, izvedenog prilikom izvedbe svodova trijema. U prethodnim istraživanjima pronađena su na katu kule prvotna vrata, smještena također po sredini pročelja. Kasnogotički okvir ima fino klesanu profilaciju s ukriženim štapovima na uglovima.<sup>21</sup>

Najviša kula D imala je dva kata, od kojih prvi također nije imao rastvoren obodni zid. Možemo pretpostaviti da je i ova kula imala ulaze po sredini dvorišnih pročelja, kao i prozorske otvore na prvom katu.<sup>22</sup> Nije nam poznat ni način pristupa završnom katu kule. U prizemlju dvorišnog zida kule D nalaze se dva manja prozora. Prema skošenim bridovima okvira zaključujemo da bi mogli pripadati prvotnim otvorima.

Ležišta drvenih greda pronađena su na dvorišnom pročelju kule A i u zidu sjeverne kurtine<sup>23</sup> (sl. 7). Zajedno s ležištima u obodnom zidu spojnog krila ukazuju da je prvotni ophod bio na višoj koti od današnjeg<sup>24</sup>. Toj razini odgovaraju otvori u nišama izljevnika i podnice prvotnih, uskih i uspravnih, segmentno zaključenih prozorskih niša na kurtinama. Pretpostavljamo da je, radi prohodnosti dvorišta, podnica podesta i ophoda počivala na nizu konzolno ugrađenih trokutnih okvira, s dužim katetama priljubljenim uz pročelja. Najniža točka konstrukcije ležala je na kraćoj drvenoj konzoli.

Promjena u ravnini pročelnog zida na istočnom kraju pročelja kule C ukazuje na njenu prvotnu visinu. Pretpostavka je potvrđena nalazom ostatka krovišta (dio nazidne grede s ležištem roga) prilikom naknadnog uklanjanja nasisa nad svodom pjevališta (sl. 8). Prvotna visina zapadnog dijela kurtine C–D utvrđena je položajem pronađene nazidnice, tridesetak centimetara niže od pronađene nazidnice u kuli C. Nakon obijanja žbuke utvrđeno je da je istočni dio kurtine, građen lomljenim kamenom, viši od



7. Prozorska niša na sjevernoj kurtini s pronađenim ležištima drvenog ophoda (snimila N. Vasić, 2009.) / Window niche on the northern rampart with discovered wooden ambulatory substructure (photo N. Vasić, 2009)

6. Prozorska niša nekadašnjeg prvog kata kule B presječena svodom (snimila N. Vasić, 2010.) / Window niche of the former first floor of tower B, obstructed by a vault (photo N. Vasić, 2010)

8. Dio prvotne nazidne grede kule C s ostatkom vezne grede i ležištem roga (snimila N. Vasić, 2010.) / Portion of the original wall plate of tower C with remains of joist and birdsmouth joint (photo N. Vasić, 2010)

zapadnog dijela.<sup>25</sup> Uz spoj s kulom D nalazi se otvor strijelnice u obliku obrnute ključanice, ugrađen u ravnini pročelja. Konična niša nalazi se u stubišnom prostoru, vjerojatno naknadno izvedenom. Razina podnice niže odgovara razini podnice završnog kata kule D. Strijelnica prema obliku pripada prvotnim otvorima, što ukazuje da je istočni dio kurtine prvotno bio izgrađen u visini završnog kata kule D te je tako potvrđena i prvotna visina kule.<sup>26</sup>

Ritmički niz otvora prvog sloja upotpunjuje vanjski izgled utvrde s oblikovnim elementima karakterističnim za obrambenu arhitekturu druge polovice 15. st., vremena uvođenja vatrenog oružja kao standarda u ratovanju. Velikotaborska utvrda je jedinstven primjer u punoj visini očuvane obrambene arhitekture tog vremena u kontinentalnoj Hrvatskoj, a po opsegu izgradnje jedinstven i na širem prostoru kojim su strujali talijanski renesansni utjecaji.

Neprekinuti niz izljevnik duž pretežitog poteza zidina pretpostavlja mogućnost pristupa napadača njihovu podnožju. Stoga je ravnomjerna pokrivenost strijelnicama od vitalne važnosti, kao i ravnomjerna distribucija dnevnog svjetla u unutrašnjost završnih katova kula kroz prozorske otvore koji po potrebi služe i za aktivnu obranu.<sup>27</sup> Stupanj rastvorenosti obodnih zidova prozorskim otvorima navodi na zaključak kako se prilikom gradnje računalo na vatrenu nadmoć branitelja. Za razliku od zaobljeno zaključenih prozorskih otvora na valjkastim plaštevima kula, prozorski su otvori na ravnim ploham kurtina četvrtasti. Izostanak strijelnica na katovima kurtina u skladu je s onovremenim načinom obrane, prema kojem se njihovi zidovi brane bočnom vatrom iz flankirajućih kula. Prema analizi nalaza spoliranog okvira, odnosno dijelova više njih, smatramo da su i niže strijelnica u prizemljima prvotno bile konične, sa zaslonima ugrađenim u ravnini pročelja.

Vrhovi konzola na pročelju kule C, kojoj je jedinog zasigurno utvrđena prvotna visina, nalaze se na polovici visinskog raspona između vrha kordonskog vijenca i utvrđenog vrha zida. Jednaki omjer pročelja prizemlja i prvog kata te konzolno istaknutog kata (1:1) pretpostavljamo i na kulama A i B, osobito uzevši u obzir položaj tjemena prozorskih otvora u odnosu na vrh zida, koji su na kulama C i B približno jednaki. Kod kule D je omjer istovjetne visinske podjele pročelja približno 2:1. Kurtine su prema nalazima bile nešto niže.<sup>28</sup> Prema smjeru pronađenog ležišta roga, pretpostavljamo da su krovništa mogla biti stožasta, s vrhom pomaknutim prema dvorišnim pročeljima.

Pravilni omjeri u visinskoj podjeli pročelja kula ukazuju na arhitektonsku zamisao i izvedbu u duhu vremena. Polukružne kule su iz obrambenih razloga bile neznatno povišene u odnosu na kratke poteze kurtina, ali u oblikovnom smislu dovoljno za dodatno naglašavanje njihovih volumena. Zaobljeno zaključeni prozorski otvori na valjkastim plaštevima kula, za razliku od četvrtastih na ravnim ploham kurtina, ukazuju na suptilno arhitektonsko promišljanje.

Izvedba otvora u monolitnim blokovima i fina obrada velike količine kamene plastike također doprinosi visokoj vrijednosti prvotnog sloja.

Zbog nedosljedne i nekvalitetne izvedbe preoblikovanja sustava obrambenih otvora, uvjetovane oblikovanjem u skućenom prostoru kaverni pomoću raznorodnog materijala izvađenog tijekom djelomične razgradnje zatečenih otvora – pri čemu nije bilo moguće postići istu visinsku kotu na pročeljima ni ujednačene oblike vanjskih ljevkastih niša strijelnica – naknadne zahvate vrednujemo više kao povijesni dokaz prilagodbe obrambene arhitekture razvoju vatrenog oružja, a manje kao novu oblikovnu kvalitetu.

Prema povijesnim ispravama, na području vrbovečkog vlastelinstva 1507. g. postoje Veliki i Mali Tabor.<sup>29</sup> Andrej Žmegač u svom magistarskom radu zaključuje da Pavao Rattkay i njegova braća dvjema darovnicama Ivaniša Korvina iz 1502. g. zbog ratnih zasluga i pozajmice od 200 forinti dobivaju utvrdu Mali Tabor te nedugo zatim grade peterokutni palas Velikog Tabora.<sup>30</sup> Pretpostavlja da je renesansna utvrda Velikog Tabora izgrađena tek sredinom stoljeća.<sup>31</sup>

Navedene tvrdnje postavljene su prije konzervatorskih istraživanja i zahtijevaju preispitivanje na temelju drukčijeg tumačenja povijesnih dokumenata, odnosno komparativne arhitektonske analize. Naime, nakon Ivaniševe smrti udova Beatrica, kći Bernardina Frankopana, zaposjeda područje vlastelinstva, bez sumnje osporavajući darovnicu.<sup>32</sup> Ubrzo se preudaje za kraljeva rođaka i tutora, grofa Jurja Brandenburškog te nedugo zatim umire. Ladislav Rattkay od njega 1524. g. kupuje Mali Tabor za 3000 forinti, tri godine nakon što je ostvario prava temeljem darovnice.<sup>33</sup> Zaključujemo da, ako je i bio izgrađen u vrijeme izdavanja darovnice, Mali Tabor nije bio predmetom darivanja. Smatramo da je Mali Tabor u stvari refugij u obliku pravokutnog kaštela s 4 male valjkaste kule, građen za zbjeg na ravnom položaju u sjevernom dijelu vlastelinstva, u slučaju turskih pljačkaških provala. Takvi pučki zbjegovi sačuvani su u Sloveniji, Austriji i Sedmogradskoj.<sup>34</sup> Moguće da je izgrađen već nakon prvih provala 1472. g., u vrijeme kad je sjedište vlastelinstva, nedaleki Vrbovec, od 1463. g. razrušen i napušten, a put do utvrđenog položaja Velikog Tabora predalek i neprikladan zbog konfiguracije terena. Zbog malih dimenzija, ne čini nam se vjerojatnim da je to grad Tabor u kojem je ban Ivaniš 1498. g. izdavao isprave.<sup>35</sup> Prema sličnostima s mlađom kaptolskom utverdnom u Zagrebu (oblik kula, tip strijelnica) možemo ga datirati najkasnije u prvu četvrtinu 16. stoljeća.<sup>36</sup> Stoga zaključujemo da se darovnica odnosi na tada postojeći Veliki Tabor.

Samu peterokutnu građevinu je teoretski moguće podići u roku nekoliko godina, od stupanja Rattkajevih u posjed do njihova protjerivanja (ako su 1502. g. uopće stupili u posjed), ali je način utvrđivanja zastario i nepotreban u vrijeme kada se jedina opasnost svodi na povremene turske pljačkaške pohode. Uspravni volumen, okrenut šiljem



9. Hunjad, okrugla kula (snimila A. Ćurić, 2011.) / Hunjad, circular tower (photo A. Ćurić, 2011)

10. Hunjad, natkriveni prolaz prema utočišnoj kuli (snimila A. Ćurić, 2011.) / Hunjad, covered passage towards the defence tower (photo A. Ćurić, 2011)



u pravcu ugroženom od napadačevih bojnih sprava, odaje bitno stariju gradnju u srednjovjekovnom duhu te bi podizanje početkom 16. st. predstavljalo anakronizam.

Gradnju renesansne utvrde nakon darovnice također ne smatramo izglednom, imajući u vidu materijalnu i organizacijsku zahtjevnost njezine izgradnje, kao i društveni položaj vlasnika. Ako uzmemo u obzir znatnu količinu ugrađenog arhitektonskog kamena za kordonski vijenac, strijelnice, masivne konzole i profilirane grede otvora, jasno je da samo taj segment gradnje predstavlja dugotrajan i opsežan zadatak, počevši od branja, sazrijevanja, obrade, prijevoza i ugradbe, što vidimo na primjeru gradnje Sforzinog kaštela u Pesaru (*Rocca Costanza*), kada se izrada klesanih elemenata protegnula na 3 godine.<sup>37</sup> Smatramo kako nije vjerojatno da bi ovako zahtjevnu utvrdu podigao novouvedeni posjednik nižeg ranga za potrebe jednog vlastelinstva i to tek sredinom 16. st., u vrijeme krize proizročne zamahom turskih osvajanja. Usporedivši strijelnice uvučenih otvora na okrugloj kuli susjednog Kostela (oko 1530.)<sup>38</sup>, sisačkog kaštela (1544.) i ostalih utvrda druge četvrtine 16. st., prvu preinaku obrambenih otvora velikotaborske utvrde smještamo već u to vrijeme. Strijelnica istog tipa, izvedena na dodanoj etaži palasa koja je datirana godinom 1537. na žbuci istočnog pročelja, dodatno osnažuje našu pretpostavku. Loše izvedeni naknadni zahvati u prvotnu strukturu velikotaborske utvrde ne ukazuju na natprosječnu moć plemićke obitelji Rattkay, čak i uz povećanje društvenog ugleda do kraja 16. stoljeća.

Do sada navedeno upućuje na raniju izgradnju. Iako je herceg i ban Ivaniš Korvin (1473.–1504.), uz zagorsku grofoviju nasljednik mnogobrojnih kraljevih posjeda i gradova, po položaju i ekonomskoj snazi izgledni investitor gradnje Velikog Tabora, smatramo kako je lokacija nedale-

ko od štajerske granice presudna za određivanje vremena u kojem je utvrda sagrađena, imajući u vidu posezanja Matijaša Korvina (1440.–1490.) za prijestoljem Svetog Rimskog Carstva, koja su rezultirala osobnom netrpeljivošću prema caru Fridrihu III. i ratnim sukobima.<sup>39</sup> S obzirom da je obrambeni karakter kompaktnog kaštela naglašen velikim brojem obrambenih otvora i prostorijama za smještaj brojne, vatrenim oružjem oboružane posade, a izuzev prizemlja palasa nema prostorija isključivo gospodarske namjene, pretpostavljamo da velikotaborska utvrda pripada nizu pograničnih utvrda<sup>40</sup> u kojima je bila razmještena plaćena redovna, tzv. »crna« vojska Matijaša Korvina, najspobnijeg europskog vladara-ratnika svojeg vremena.<sup>41</sup> Oblik utvrde pripisujemo snažnom i neposrednom utjecaju koji su talijanska kultura i umjetnost imale na ugarski dvor.<sup>42</sup> Nema sumnje da je snažni vladar ratničkog duha – poput svog oca Ivana Hunjadija (1386.–1456.) – poradi ratova s njemačkim carem, mletačkih posezanja i turskih osvajanja bio zainteresiran za suvremeno vođenje ratova uz povećanu upotrebu vatrene oružja te usvajanje nove ratne tehnike i s tim povezan razvoj obrambene arhitekture, u čemu su talijanski graditelji vojni inženjeri bili bez premca. Pretpostavljamo da je velikotaborska utvrda zasnovana u vrijeme drugog rata s Fridrikom III. (1484.–1490.). Zagorjem do 1488. g., kada se po prvi put spominje naziv Tabor, vladaju sinovi bana Vitovca. Utjecaj dvorskog kruga, odnosno samog kralja unutar labavog vazalnog odnosa, na gradnju pograničnih utvrda smatramo izglednim kada je posrijedi Matijaš Korvin. Njegova burna reakcija poradi izdaje Vitovčevih sinova navodi na takvu mogućnost.<sup>43</sup>

O ranom usvajanju elemenata obrambene arhitekture – koji su kasnije upotrijebljeni prilikom gradnje Velikog Tabora – u najvišim krugovima u ugarskom kraljevstvu svjedoči proširenje grada Hunjada u Sedmogradskoj krajem prve polovice 15. stoljeća.<sup>44</sup> Gospodar grada-eponima je slavni Ivan Hunjadi, od 1439. g. severinski ban, od 1441. g. erdeljski vojvoda i 1446.–1452. upravitelj kraljevstva. Nepravilan tlocrt zidina prati oblik starije jezgre, a konzolno istaknute kule s izljevnica i polukružno zaključenim uspravnim prozorskim otvorima (sl. 9) te potezi zidova s naizmjenično izvedenim prozorima i strijelnicama (sl. 10) kao da prethode arhitekturi velikotaborske utvrde.

Oblikovnu paralelu velikotaborskoj utvrdu u hrvatskom dijelu kraljevstva nalazimo u djelomično očuvanim senjskim gradskim kulama, za koje nema točnih podataka o vremenu gradnje, ali je poznato da se, nakon što Korvino-ve čete 1469. g. zauvijek protjeruju knezove Frankopane iz grada, vrše popravci gradskih zidina.<sup>45</sup> Pretpostavljamo da su kule planirane, ako ne i izgrađene tijekom tih zahvata. Nažalost su očuvane samo do pojasa trostrukih konzola, tako da nam izgled završnih katova nije poznat. Za razliku od taborskih zidina, imaju bogatije profiliran kordonski vijenac.

Odnos obrambenog pojasa prema starijoj jezgri Velikog Tabora ne ukazuje na jedinstvenu arhitektonsku zamisao. Neintegritet u obrambeni pojas upućuje na bitno stariju gradnju, koja ne odgovara suvremenim zahtjevima obrane. S druge strane, teško je zamisliti palas s današnjom fizionomijom bez snažnog zaštitnog pojasa, s jedne strane građen u strahu od bojnih sprava, a s druge skoro bezbrižno rastvoren za lagodno obitavanje, uz posvemašnji nedostatak obrambenih otvora. Ostaci manjih, jednostavnih prozora na južnom pročelju palasa ukazuju na mogućnost da je rastvaranje triju pročelja i dvokatnog pomolca kasnogotičkim biforama i triforama izvedeno tek za vrijeme gradnje obrambenog pojasa zidina, odnosno vjerojatnije nakon prestanka ratnog stanja.<sup>46</sup> Adaptaciju palasa u potonjem slučaju smještamo u vrijeme Ivaniša Korvina.<sup>47</sup> Pri tome se, osim povećane sigurnosti, kao argument za ugradnju većih otvora palasa javlja smanjena količina dnevne svjetlosti. Preuređeni palas bio bi dostojan boravka bana i hercega Ivaniša, kraljevog sina i jedne Frankopanke, njegove supruge Beatrice.

Oslíkana kapela sv. Ivana Krstitelja na vrhu susjednog brijega, koju je Fridrih Celjski dao posvetiti vanbračnom sinu s Veronikom Desinićevom,<sup>48</sup> ukazuje na blizinu vlastelinskog sijela. Slijedom navedenog smatramo da je zgrada koja je kasnije preuređena u palas podignuta najkasnije polovicom 15. st. Određenje *castrum seu castellum*, kojim se u jednoj od Ivaniševih darovnica naziva Tabor,<sup>49</sup> navodi na konačni zaključak da se radi o kaštelu podignutom oko jezgre manjeg kastruma.

## BILJEŠKE

1 VJEKOSLAV KLAJIĆ, Krapinski gradovi i predaje o njima, u: »Vjesnik HAD«, nova serija, X., Zagreb, 1908./9., 12–14.

2 FERDO ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1975., 242.

3 FERDO ŠIŠIĆ (bilj. 2), 244.

4 ANDREJ ŽMEGAČ, *Veliki Tabor – razvoj i značenje* (mag. rad), Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1991., 26–33, 113.

5 Razlike u oblikovanju izljevnika i pojedinostima u obradi konzola na pojedinim kulama smatramo izvedbama dviju radionica, a ne duljim prekidom u podizanju utvrde.

6 Zatečena je samo s ležištima drvenih greda. Nema vidljivih tragova svodne konstrukcije.

7 Zajedno s pronađenim petama svodne konstrukcije potvrđuje naknadno povišenje kule, izvedeno nakon podebljanja obodnog zida na drugom katu.

8 Istraživanja su, nažalost, zbog dinamike dotoka sredstava podijeljena u tri cjeline. Popraćena su elaboratima: *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja sjevernog krila, prigradnje, kule D i spojnog krila iz 2009. g.*, *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja unutrašnjosti kula A, B i C* također iz 2009. g. te *Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja pročelja kula A, B, C, kurtina AB, BC, CD i spojnog krila iz 2011. g.* Prva dva istraživanja vodio je vanjski suradnik akad. Vladimir Marković. U istraživanjima 2008. g. te u izradi prvog elaborata sudjelovala je kolegica Krasanka Majer, povjesničarka umjetnosti. Cijelo vrijeme je u timu sudjelovala kolegica Edita Šurina, povjesničarka umjetnosti te kolege restauratori Branimir Rašpica i Bojan Braun, koji



su sondirali zidane strukture. Pomoć prilikom sondiranja zidnih oslika imali smo od studentica-restauratorica.

9 U prethodnim istraživanjima utvrđeno je da je tzv. spojno krilo nastalo zatvaranjem s istoka i zapada prostora između sjevernog pročelja palasa i istočnog dijela sjeverne kurtine.

10 Prilikom naknadnog istraživanja prizemlja istočnog pročelja sjevernog krila pronađena je, uz u međuvremenu uklonjenu prigradnju, samo jedna niša strijelnice s otvorom uvučenim od ravnine pročelja. Osim nekoliko oštećenih komada kordonskog vijenca, oštećene trostruke konzole i jedne zatečene strijelnice, na pročelju osim još jedne strijelnice nisu pronađeni drugi oblikovni elementi. Pročelni zid s unutrašnje strane nije sondiran zbog naknadne izvedbe bačvastog svoda sa susvodnicama. Ulazni dio utvrde je dogradnjama i povišavanjem, uz izvedbu naknadnih otvora, potpuno izgubio obrambeni karakter, koji na sjevernom pročelju možda i nije bio naglašen zbog izrazite strmine brijega. Da je potez skošenog istočnog zida sjevernog pročelja prvotno bio kurtina, ukazuje prozorski otvor u sjevernom dijelu dvorišnog zida u prizemlju kule D, zazidan prilikom naknadnih zahvata.

11 Istaknuti kat kurtine između kula A i B prezidan je 1960-ih godina tako da nije istraživao. U tom zahvatu nisu rekonstruirani otvori izljevnika za koje pretpostavljamo da su postojali. Od dokumentacije postoji nekoliko nejasnih fotografija snimljenih prije radova.

12 Niše oblikovno odgovaraju nišama izljevnika zatečenim na kurtinama utvrde, a koji su nepobitno element prvotne zidane strukture.

13 Zapadna niša je preoblikovana, ali su vidljivi bridovi prvotne niše koji se spuštaju do poda kule.

14 Nagorena i čađava žbuka je u siječnju 2010. g., dok su djelatnici HRZ-a bili odsutni, najvećim dijelom otučena navodnom omaškom radnika. Preostali su ostatci žbuke u dvije niše i oni u zazidima preinačenih niša.

15 Sondom 145 u unutrašnjosti kule A dokumentirano je postojanje bočne stranice niše većih dimenzija, koja je izvedena u već podebljanom obodnom zidu. Nedostatak otvora između sjevernog i središnjeg prozora tumači se razgradnjom dijela pročelja prilikom oblikovanja navedene niše.

16 Neožbukane prozorske niše dokinute su izvedbom strijelnica drugog sloja. Nalazi su u kolovozu 2009. g., dok su djelatnici HRZ-a bili odsutni, radi injektiranja zidova zazidani prije nego što su dokumentirani prema pravilima konzervatorske struke.

17 Svijetli otvor je grubim klesanjem prilagođen skošenim bočnim stranicama niše. Na rubu zaslona je prilikom sondiranja žbuke u niši pronađen ostatak prvotnog naliča pročelja.

18 Podgled je sondiran nakon injektiranja zidne mase, ali bez jasnog rezultata.

19 Pročelje nije istraživano.

20 Zapadni dio dvorišta je kasnije nasut do razine istočnog dijela. U istraživanjima je pronađena podnica niše strijelnice u prizemlju kurtine B-C.

21 U zazidima pronađeni fragmenti kasnogotičkih okvira sa sličnom profilacijom ukazuju na finu izvedbu nedostajućih okvira.

22 Brojna prezidavanja razlogom su nejasnih rezultata istraživanja. Situaciju nije olakšalo ni prethodno uređenje dvorišnog pročelja kule D, koje zbog toga nije u dovoljnoj mjeri istraženo.

23 Nalazi na dvorišnim pročeljima ostali su na marginama istraživanja. Nisu označeni kao sonde, niti uvršteni u elaborate. Tijekom istraživanja pročelja su ožbukana. Postoje samo radne fotografije nalaza.

24 Sadašnja razina prilagođena je razini poda na prvom katu zidanog trijema, izvedbu kojeg smještamo u polovicu 18. st.

25 Povišenje zapadnog dijela je polovicom 18. st. zidano opekom.

26 Zidovi završnog kata kule D su prilikom prenamjene dodatno povišeni.

27 Pravilan ritam otvora potvrđen je velikim brojem nalaza. Smatramo kako bi daljnja istraživanja strukture podebljanja obodnih zidova kula vjerojatno rezultirala nalazima pretpostavljenih prvotnih otvora.

28 Dvostrešno krovšte nad kurtinom B-C je starije od izvedbe zatečenog drvenog ophoda i možda na prvotnoj poziciji, što ukazuje da je pročelje kurtine B-C zadržalo prvotnu visinu.

29 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 4), 26.

30 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 4), 30.

31 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 3), 48-49. Autor oblikovno skoro istovjetnu kulu velenjskog grada datira u 1558. g. prema profilaciji renesansnog prozora na kuli, istovjetnoj profilaciji portala s urezanim godinom. Prozor smatramo naknadno ugrađenim, imajući u vidu naknadnu izvedbu pomolca na kuli D. Njegova izvedba je suprotna logici pojačanog utvrđivanja Velikog Tabora, pa ga smještamo tek u 17. stoljeće.

32 VJEKOSLAV KLAIĆ (bilj. 1, 1908./9.), 14-15.

33 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 4), 31.

34 PETER FISTER, *Arhitektura slovenskih protuturskih taborov*, Slovenska matica, Ljubljana, 1975.

35 VJEKOSLAV KLAIĆ, *Povijest Hrvata IV*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1981., 254.

36 LELJA DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb, IPU, 1994., 81.

37 ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ, *Lucijan Vranjanin*, Zagreb, Art Studio Azinović, 2003., 182-183.

38 DRAGO MILETIĆ, Plemički grad Kostel, u: »Kaj«, 3-4, Zagreb, Kajkavsko spravišće, 1997., 75.

39 VJEKOSLAV KLAIĆ (bilj. 35, 1981.), 168.

40 U to razdoblje, prema ostacima skošenog podnožja, jednostavnog kordonskog vijenca i vidljivih ostataka kamenih konzola, oblikovnih elemenata karakterističnih za velikotaborsku utvrdu, možemo smjestiti i gradnju vanjskog obrambenog pojasa grada Vinice, također strateški uvučenoj nedaleko štajerske granice.

41 VJEKOSLAV KLAIĆ (bilj. 35, 1981.), 188-189.

42 VJEKOSLAV KLAIĆ (bilj. 35, 1981.), 189.

43 VJEKOSLAV KLAIĆ (bilj. 35, 1981.), 179.

44 <http://www.castelulcorvinilor.ro/english/architecture/history>

45 MELITA VILIČIĆ, Arhitektonski spomenici Senja, u: »Rad JAZU«, 360, Zagreb, JAZU, 1971., 77.

46 Na moguće podizanje utvrde prije adaptacije jezgre ukazuje već spomenuti prozorski okvir ugrađen u pročelje sjeverne kurtine, koji je zajedno s nadvojem, a sudeći po obliku nadvoja, u prozorsku nišu ugrađen naknadno.

47 Možemo pomisliti i na žbukanje, odnosno mramorizaciju unutrašnjosti završnog kata kule A, čiji obodni zid iznutra nije istražen te još neke zahvate, poput pretpostavljene ugrađnje bogato obrađenog kamenog okvira u ulaz njezina završnog kata i možebitne naknadne ugrađnje kasnogotičkog okvira na katu kule C. Kat je možda već tada bio pretvoren u kapelu s pravilno orijentiranim nadsvedenim svetištem.

48 IVAN SRŠA, Kasnogotičke zidne slike u crkvi sv. Ivana u Ivaniću Miljanskom, u: »Peristil«, 52, Zagreb, DPUH, 2009., 125-139.

49 ANDREJ ŽMEGAČ (bilj. 4), 28.

*Duško Čikara, Anka Čurić*  
*New Findings on the Original Layout and Dating of Veliki Tabor Fort*

*John Corvinus' donation of feudal possession of Vrbovec to brothers Rattkay – including the town of Tabor in the western part of Zagorje County, in the 15<sup>th</sup> century governed by the Counts of Cilli and Vitovac – is confirmed by two preserved documents. An irregularly shaped defensive wall was erected around the older, pentagonal building, along the edge of an enclosed hill plateau. It consists of four distinct massive semicircular towers connected by ramparts, featuring architectural elements of 15<sup>th</sup>-century Italian castles. The original layout of the fort was revealed in the course of conservation research conducted by the Croatian Conservation Institute (Hrvatski restauratorski zavod), which determined the tower height and storey disposition, the inclination and shape of the roof, the level of inter-storey constructions, positions of openings towards the wooden courtyard ambulatory and the shape and alternating rhythm of defensive openings on peripheral walls. It has been determined that the fort's efficiency was improved by transformations of defensive openings on two distinct occasions. While subsequent interventions can be dated in the second and last quarter of the 16<sup>th</sup> century, there is no record of the construction itself. The foundation and the complex building process of the Veliki Tabor fort far exceeded the possibilities and basic protective needs of a single feudal possession. The initial openings on peripheral walls, characteristic of 15<sup>th</sup>-century military architecture, strengthen the hypothesis that the Veliki Tabor fort was constructed during the reign of Matthias Corvin.*